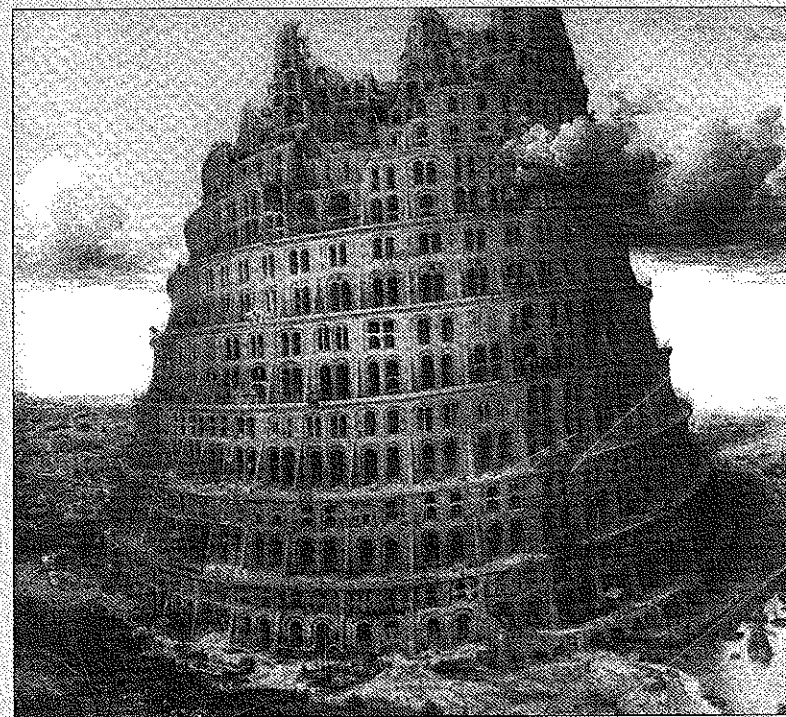

ERIC J. HOBSBAWM

NÁRODY A NACIONALISMUS OD ROKU 1780

PROGRAM, MÝTUS, REALITA

CENTRUM PRO STUDIUM DEMOKRACIE A KULTURY

Politologická
rada

lávala reálný, praktický zájem. Kromě toho diskuze o takových otázkách, jako jsou teoretická kritéria existence národnosti, nabyla na vášnivosti, protože se nyní věřilo, že jakákoli konkrétní odpověď s sebou také nese konkrétní formu politické strategie, boje a cíle. To bylo důležité nejen pro vlády, jež se střetávaly s různými druhy národnostní agitace nebo požadavků, ale také pro politické strany usilující o mobilizaci voličů na základě národního, nenárodního či alternativně národního apelu. Pro socialisty ve střední a východní Evropě skutečnost, na jakém teoretickém základě je národ a jeho budoucnost definován, měla velký význam. Marx a Engels, stejně jako Mill a Renan, tyto otázky považovali za okrajové; ve Druhé internacionále však takové diskuze zaujímaly ústřední postavení a důležitými texty k nim přispívala celá sestava významných osobností, respektive osobností s významnou budoucností: Kautsky, Luxemburgová, Bauer, Lenin a Stalin. Takové otázky ale zajímaly nejen marxistické teoretiky; záležitostí akutního praktického významu byly také pro - řekněme - Chorvaty a Srby, Makedonce a Bulhary, a to bez ohledu na to, zda národnost jižních Slovanů byla definována tak či onak.⁶⁸

„Národnostní princip“, o němž diplomaté diskutovali a který v letech 1830-1878 změnil mapu Evropy, se tedy lišil od nacionalismu, politického fenoménu, který v éře demokratizace Evropy a masové politiky stále více nabýval na významu. V Mazziniho době na tom, že pro velkou většinu Italů risorgimento neexistuje, nezáleželo, což také svým slavným výrokem připustil Massimo d'Azeglio: „Stvořili jsme Itálii, a nyní musíme stvořit Itálii.“⁶⁹ Také těm, kdo uvažovali o „polské otázce“, nezáleželo na skutečnosti, že většina polsky hovořících rolníků (o třetině obyvatelstva starého polského státu z doby před rokem 1772, která hovořila jinými jazyky, ani nemluvě) se pravděpodobně dosud necítí být národně orientovanými Poláky, což svým *vlastním* výrokem uznal i plukovník Pilsudski, člověk, který Polsko nakonec osvobodil: „Stát utváří národ, ne že by národ utvářel stát.“⁷⁰ Po roce 1880 však na tom, co ve vztahu k národnosti pocítují obyčejní, prostí lidé, záleželo stále víc. Je tedy důležité zvážit pocitu a postoje, které mezi lidmi této vrstvy v předindustriální éře existovaly a na nichž nový apel politického nacionalismu mohl stavět. To bude úkolem další kapitoly.

LIDOVÝ PROTONACIONALISMUS

Proč a jak se mohl pojem, jako je „národní patriotismus“, který je reálné zkušenosti většiny lidí tak vzdálený, tak rychle stát mocnou politickou silou? Je zřejmé, že nestačí odvolávat se na univerzální zkušenost lidí patřících ke skupinám, které jedna druhou uznávají jako příslušníky různých kolektivů či společenství a které na ostatní tudíž pohlížejí jako na cizince. Problém, který je před námi, vychází ze skutečnosti, že moderní národ - ať už jako stát nebo jako soubor lidí, kteří si kladou za cíl takový stát vytvořit - se od faktických společenství, s nimiž se lidé po většinu svých dějin ztotožňovali, liší velikostí, rozsahem i povahou a klade na ně zcela odlišné požadavky. Je - mám-li tu použít výstižného obratu Benedicta Andersona - „myšleným společenstvím“, které lze bezpochyby upravit tak, aby zaplnilo citovou prázdnotu způsobenou oslabením či rozpadem, popřípadě nedostupností *reálných* lidských společenství a struktur. Stále však před námi vyvstává otázka, proč by lidé poté, co o reálná společenství přišli, měli chtít si vymýšlet tento konkrétní typ náhrady. Jednou příčinou může být fakt, že v mnoha částech světa státy a národní hnutí mohly mobilizovat určité varianty pocitu kolektivní sounáležitosti, které existovaly již dříve a které případně mohly - aby se tak řeklo - působit v makropolitickém měřítku, jež dále mohlo ladit s moderními státy a národy. Tyto vazby označím jako „protonárodní“.

Jsou dvojího druhu. Za prvé existují formy všeobecné identifikace, jež překračují lokální rámec a povznášejí se nad své protějšky ohraničující skutečný prostor, v němž lidé tráví většinu svého života: tak jako Panna Marie pojí věřící z Neapole se širším světem, třebaže pro většinu záležitostí, jež se týkají obyvatel Neapole jako skupiny, má mnohem bezprostřednější význam svatý Januarius, jehož krev - nemá-li město postihnout něco špatného - musí rok co rok zkapalnět (což se také nějakým na věky daným zázrakem děje). Za druhé existují politické svazky a pojmový aparát vybraných skupin, které jsou bezprostředněji napojeny na stát a instituce a které mají schopnost uskutečnit

konečnou generalizaci, denotaci a popularizaci. Ty již mají s moderním „národem“ trochu více společného. Nicméně ani jednu, ani druhou vazbu nelze logicky ztotožnit s moderním nacionalismem, který se rozvíjí jako jejich přímý pokračovatel: platí totiž, že nemají nebo neměly žádný *nutný* vztah k jednotce teritoriální politické organizace, jež je klíčovým kritériem toho, co dnes chápeme jako „národ“.

Vezměme si pouze dva zjevné příklady. Až do roku 1945 a reziduálně až do dneška se ti, kdo mluvili různými formami němčiny a jejichž elita užívala jako kulturní řeč standardní psanou němčinu, usazovali nejen ve střední Evropě, jež byla jejich hlavním teritoriem, ale jako vládnoucí vrstva, jako měšťané a také ve formě lokálních rolnických osídlení v celé východní a jihovýchodní Evropě, o malých koloniích tvořících zpravidla náboženskou diasporu v obou Amerikách ani nemluvě. Řada dobytelských, migračních a kolonizačních vln z jedenáctého až osmnáctého století způsobila, že se roztrousili daleko na východ, až na dolní Volhu. (Dost odlišný fenomén migrace devatenáctého století zde opomímám.) Je nepochybné, že se všichni považovali v určitém smyslu za „Němce“, kteří se od ostatních skupin, mezi nimiž žili, liší. A třebaže často docházelo ke třenicím mezi místními Němci a jinými etnickými skupinami – v první řadě tam, kde si Němci monopolizovali určité klíčové funkce, například jako pozemkovým majetkem obdařená vládnoucí vrstva v oblasti Baltu – v době před devatenáctým stoletím nevím o jediném případě, kde by kvůli tomu, že si tyto Němci uvědomili svou podřízenost neněmeckým panovníkům, povstal nějaký zásadní politický problém. Mimo to i když se Židé, po několika tisíciletí roztroušení po celém světě, bez ohledu na to, kde se právě nacházeli, nikdy nepřestali identifikovat jako příslušníci konkrétního národa, zcela odlišného od různých odrůd nevěřících, mezi nimiž žili, tato skutečnost v žádné fázi jejich existence – přinejmenším od návratu z babylónského zajetí – s sebou podle všeho nenesla vážně míněnou touhu vytvořit židovský politický, či snad dokonce územní celek, a to až do doby, kdy byl v analogii s hypermoderním západním nacionalismem na samém konci devatenáctého století vykonstruován nacionalismus židovský. Je zcela nelogické, jestliže židovské vazby na Izrael, zemi předků, zásluhy plynoucí z vykonání poutě do Izraele, popřípadě naděje na návrat do něj,

jakmile přijde Spasitel – který z pohledu Židů očividně dosud *nepřišel* – ztotožňujeme s touhou sebrat všechny Židy do moderního teritoriálního státu, umístěného ve starobylé Svaté zemi. To bychom mohli stejně tak argumentovat, že dobří muslimové, jejichž nejvyšší ctižádostí je uskutečnit pouť do Mekky, se její realizací ve skutečnosti chtějí prohlásit za příslušníky země, jež se nyní stala Saúdskou Arábií.

Co přesně je jádrem lidového protonacionalismu? Tato otázka je nesmírně obtížná: předpokládá totiž, že odhalíme cítění oněch negramotných, kteří v době před dvacátým stoletím tvořili drtivou většinu všeho obyvatelstva na celém světě. Jsme informováni o představách té části gramotných, kteří dokázali stejně dobře číst i psát – nebo aspoň někteří z nich – je ale zcela nelogické, abychom závěry, které vyvozujeme z chování elity, vztahovali na masy, z lidí gramotných na negramotné, i když tyto dva světy nelze úplně oddělit a třebaže psané slovo ovlivňovalo myšlení těch, kdo se dokázali vyjadřovat pouze ústně.¹ To, co si o *Volku* myslel Herder, nelze použít jako důkaz o smýšlení vestfálských rolníků. Potenciální šíři tohoto rozdílu mezi gramotnými a negramotnými si můžeme ukázat na jednom příkladu. Němci, kteří v Pobaltí tvořili vrstvu feudálních pánů, měšťanů a vůbec lidí gramotných, přirozeně pociťovali, že „národnostní pomsta neustále visí nad jejich hlavami jako Damoklův meč“ – vždyť také estonští a litevští rolníci, jak na to ve svých Dějinách Livonska z roku 1695 poukázal Christian Kelch, měli spoustu důvodů, proč je nenávidět („Selbige zu hassen wohl Ursache gehabt.“). Přesto neexistuje jediný důkaz, že by estonští rolníci uvažovali v takovém národnostním duchu. Především se zdá, že sami sebe vůbec nepovažovali za nějakou etnicko-jazykovou skupinu. Slovo „Estonec“ se začalo používat teprve v šedesátých letech devatenáctého století. Předtím se rolníci sami jednoduše označovali jako „maarahvas“, tedy „venkované“. Za druhé slovo *saks* (Sas) mělo hlavní význam „pán“ nebo „vládce“ a až druhý význam byl „Němec“. Jeden význačný estonský historik hodnověrně argumentuje, že tam, kde (němečtí) vzdělanci zmínky v listinách vykládali jako „Němec“, měli rolníci s největší pravděpodobností na mysli „vládce“ nebo „pána“:

„Od konce osmnáctého století mohli místní duchovní a úředníci číst díla osvícenců o dobytí Estonska (rolníci takové knihy nečetli) a měli sklon slova rolníků vykládat způsobem, který vyhovoval jejich vlastnímu stylu myšlení.“²

Začneme proto s jedním z velmi mála pokusů podat obrázek o myšlení těch, kdo své názory na veřejné záležitosti jen vzácně formulují systematickým způsobem a nikdy je nezaznamenávají – knihou *Car a lid* ze závěrečného období tvorby Michaila Čerňavského.³ V této knize Čerňavskij mezi jinými věcmi pojednává i o pojmu „Svatá Rus“ nebo „svatá ruská země“. Pro tento termín nachází poměrně málo paralel, z nichž tou nejbližší je „Svaté Irsko“. Možná ještě mohl za účelem zajímavého srovnání a kontrastu přidat „das heil'ge Land Tirol“ (svatá země Tyrolsko).

Sledujeme-li Čerňavského, dovíme se, že země se nemohla stát „svatou“, dokud nezískala možnost vznést výhradní nárok v rámci univerzálního mechanismu spásy – v případě Ruska tedy až v polovině patnáctého století, kdy pokus o znovusjednocení církvi a pád Konstantinopole, který ukončil existenci římského impéria, způsobil, že Rusko zůstalo jedinou pravověrnou zemí na světě a Moskva se stala třetím Římem, tj. jediným zdrojem spásy pro lidstvo. Přinejmenším takový by byl carův názor. Úvahy tohoto druhu však nejsou – přísně vzato – relevantní; zmíněné slovní spojení se začalo široce používat teprve v obtížné době na počátku sedmnáctého století, kdy carská instituce i stát prakticky přestaly existovat. Vlastně i kdyby tomu tak nebylo, ke všeobecnému rozšíření tohoto označení by bývaly nijak nepřispěly – zdá se totiž, že ani car, ani státní aparát, církve nebo ideologové moskevské moci ho *vůbec nikdy* před či po oné obtížné době nepoužili.⁴ Krátce řečeno Svatá Rus byla lidovým termínem, který podle všeho vyjadřoval lidové představy. Jeho užívání je zachyceno v epických básních donských kozáků z poloviny sedmnáctého století, jako je „Poetické vyprávění o obležení Azova“ (Turky). Obležení kozáci zde pějí:

„Nikdy se nevrátíme na Svatou Rus. V pustinách přichází naše hříšná smrt. Umíráme pro naše divotvorné ikony, pro křesťanskou víru, ve jménu cara a pro celý moskevský stát.“⁵

Pro svatou ruskou zem jsou tudíž charakteristické posvátné idoly, víra, car a stát. Je to působivé spojení, a to nejen proto, že idoly – tj. viditelné symboly jako jsou vlajky – stále představují tu nejbližší používanou metodu, jak si představit to, co si představit nelze. Je také nepopíratelné, že Svatá Rus představuje lidovou, neoficiální smlou, jež není stvořena shůry. Zamysleme se – stejně jako to s vnímavostí a citlivostí, jimž se naučil od svého učitele Ernsta Kantorowicze,⁶ dělá Čerňavskij – nad slovem „Rusko“. Carské impérium jakožto politický subjekt neslo označení *Rossija*, což byl neologismus vzniklý v šestnáctém až sedmnáctém století, který nabyl oficiální povahy počínaje dobou Petra Velikého. Rusko, svatá země, vždy byla totéž co starobylá *Rus*. Být Rusem až do dneška stále znamená být *Russkij*. Žádnému slovu odvozenému z oficiálního termínu *Rossija* – a v osmnáctém století proběhlo několik pokusů najít takové, které by vyhovovalo – se nepodařilo se prosadit natolik, aby bylo přijato jako označení ruského lidu či národa, popřípadě jeho příslušníků. Být *Russkij*, jak nám Čerňavskij připomíná, znamenalo totéž, jako příslušet ke zvláštnímu dvoutvaru *krestjanin-christjanin* (rolník-křesťan) a být „skutečným věřícím“ neboli pravoslavným. Tato fundamentálně lidová a populistická interpretace svatého rusství se s moderním národem shodovat může, ale nemusí. Fakt, že v Rusku byla identifikována s hlavou jak církve, tak i státu, toto ztotožnění zjevně usnadňoval. Ve svaté zemi Tyrolsko tomu tak očividně nebylo, protože spojení země-idoly-víra-císař-stát, jak se uplatňovalo v době po tridentském koncilu, oproti módní koncepci německého, rakouského či vůbec jakéhokoli „národa“ stranilo římskokatolické církvi a habsburskému císaři (ať už jako takovému nebo jako tyrolskému hraběti). Měli bychom si zapamatovat, že tyrolští rolníci roku 1809 povstali ani ne tak proti Francouzům, jako spíše proti sousedním Bavorům. Je ale jasné, že bez ohledu na to, zda lze „lid svaté země“ ztotožnit s pozdějším národem či nikoli, mu tento pojem časově předchází.

Přesto však vidíme, že v kritériích Svaté Rusi, Svatého Tyrolska a snad Svatého Irska chybějí dva prvky, které dnes s definicí národa úzce – pokud jim rovnou nepřisuzujeme klíčový význam – spojujeme: jazyk a etnická příslušnost.

Jak je tomu s jazykem? Což není samou podstatou toho, co jeden národ odlišuje od jiného, co „nás“ dělí od „nich“, skutečné

lidské bytosti od barbarů, kteří nedokáží mluvit opravdovým jazykem, ale vydávají jen nesrozumitelné zvuky? Což se každý čtenář bible nedozví o věži babilónské a o tom, jak se přítel od nepřítele rozeznal podle správné výslovnosti slova „šibolet“? Což se Řekové právě takto nevymezili (jako zárodek národa) oproti zbytku lidstva – barbarům? Což neznalost jazyka jiné skupiny netvoří tu nejočividnější překážku bránící komunikaci a není tudíž tím nejsamozřejmějším vytyčením mezí, jež tyto skupiny dělí, takže vytvoření zvláštního argotu, respektive fakt, že jím někdo mluví, dosud slouží k charakterizování lidí jako příslušníků určité subkultury, kteří se od jiných subkultur nebo společnosti jako celku chtějí separovat?

Těžko můžeme popírat, že lidé mluvící navzájem nesrozumitelnými jazyky, kteří žijí vedle sebe, se sami budou identifikovat jako ti, kdo mluví jedním jazykem, a příslušníky jiných komunit jako lidi mluvící jinými jazyky nebo aspoň jako lidi, kteří nemluví jejich vlastním jazykem (budou *barbaroi*, popřípadě – ve slovanské terminologii – *němci*). O to tady ale nejde. Otázka zní, zda existuje víra, že tyto jazykové překážky oddělují entity, jež lze považovat za potenciální národnosti nebo národy, a ne jen skupiny, které mají náhodou těžkosti porozumět tomu, co jedna či druhá říká. Tato otázka nás přivádí do sféry pátrání po povaze národních jazyků a jejich využití jakožto kritéria příslušnosti k nějaké skupině. Zkoumáme-li oba tyto problémy, musíme se znovu mít na pozoru, abychom nezaměňovali úvahy gramotných, které náhodou jsou našimi téměř jedinými zdroji, s názory negramotných, a abychom úzus dvacátého století anachronicky nepodsouvali minulosti.

Nekultivované národní jazyky jsou vždy souhrnem místních variant nebo dialektů, které spolu v závislosti na geografické blízkosti či dostupnosti navzájem komunikují s různíci se mírou lehkosti či komplikací. Některé, zejména v horských oblastech, které usnadňují segregaci, mohou být do té míry nesrozumitelné, až se zdá, jako kdyby patřily k odlišné jazykové rovině. V příslušných zemích se vyskytují vtipy o tom, jaké potíže činí Severovelšanům porozumět většině těch, kdo pocházejí z jižního Walesu, nebo o tom, jak těžké je pro albánské Ghegy porozumět dialektu Tosků. Pro jazykovědce skutečnost, že katalánština je bližší francouzštině než baskičtině, může mít klíčový význam; norman-

skému plavci, který se ocitl v Bayonne nebo Port Bou, může místní jazyk na první poslech připadat stejně záhadný. Ještě i dnes mohou mít vzdělaní lidé pocházející – řekněme – z Kielu, pro něž je němčina rodným jazykem, maximální potíže porozumět stejně vzdělaným švýcarským Němcům, kteří prostě mluví německým dialektem, jenž je jejich obvyklým prostředkem ústní komunikace.

Tak tedy v době, kdy ještě neexistovalo všeobecné základní školství, žádný mluvený „národní“ jazyk neexistoval a ani existovat nemohl; výjimkou byl jen takový literární nebo administrativní jazyk, který byl sepsán, popřípadě vytvořen či upraven pro ústní použití, a to ať už jako lingua franca, v níž by se lidé mluvící různými dialekty mohli dorozumět, nebo – což je asi výstižnější – jako nástroj, jehož prostřednictvím bylo možné oslovovat široké publikum. navzdory hranicím mezi dialekty – například pro kazatele nebo recitatory písní a básní společných širšímu kulturnímu prostoru. Velikost tohoto prostoru, kde možnost společné komunikace přicházela v úvahu, se mohla značně lišit. Téměř jistě by byl rozsáhlejší pro elity, jejichž aktivity a horizonty nebyly místně tak omezeny, jako tomu bylo například u rolníků. Je těžké si představit, že by opravdový mluvený „národní jazyk“, rozvinutý na čistě ústním základě jiné povahy, než jaký nalézáme u pidginu nebo lingua francy (které se nakonec samozřejmě mohou přeměnit v univerzální jazyk), mohl existovat v oblasti, jež by – pokud jde o její rozlohu – měla nějaký zásadní význam. Jinak řečeno platí, že skutečný či vlastní „mateřský jazyk“ – tedy jazyk, kterému se děti učily od negramotných matek a jímž mluvily v každodenním styku – nepochybně v žádném smyslu nebyl „národním jazykem“.

Tato skutečnost, jak jsem již napověděl, nevylučuje určitou všeobecnou kulturní identifikaci s jazykem nebo s očividně spřízněným souborem dialektů, jež jsou vlastní nějaké skupině společenství a jež je odlišují od jejich sousedů, jako je tomu v případě lidí mluvících maďarsky. A pokud je tomu tak, potom nacionalismus pozdějšího období může mít ryze lidové, jazykové, protonárodnostní kořeny. Docela dobře to může platit mezi Albánci, kteří žijí v prostředí konkurenčních kulturních vlivů již od doby klasického starověku a kteří jsou rozděleni do tří nebo (zahrneme-li mezi ně lokálně koncentrovaný islámský řád dervišů bekašů)

dokonce čtyř konkurenčních náboženství: islámu, pravoslavi a římského katolicismu. Bylo přirozené, že průkopníci albánského nacionalismu hledali albánskou kulturní identitu v jazyce; náboženství - a vlastně skoro vše ostatní v Albánii - působilo dojmem, že spíše rozděluje než sjednocuje.⁸ Avšak dokonce i v takto očividně jasném případě bychom se před příliš velkým spoléháním na vrstvu vzdělanců měli mít na pozoru. Vůbec totiž není jasné, v jakém smyslu nebo dokonce jak moc obyčejní Albánci z konce devatenáctého a počátku dvacátého století na sebe pohlíželi jako na Albánce, popřípadě do jaké míry uznávali vzájemnou spřízněnost. Když byl průvodce Edith Durhamové, mladík z hor na severu, informován, že Albánci na jihu mají pravoslavné kostely, řekl: „Oni nejsou křesťané, ale Toskové.“ To zrovna nesvědčí o silném vědomí kolektivní identity; kromě toho „nemůžeme znát přesný počet Albánců, kteří přišli do Spojených států, protože první přistěhovalci se často za Albánce nepovažovali“.⁹ Navíc dokonce i první hlasatelé národní sounáležitosti v této zemi svářících se klanů a pánů předtím, než se obrátili k jazyku, apelovali na přesvědčivější důvody k solidaritě. Naim Frashëri (1846–1900) to vyjádřil slovy: „My všichni jsme pouze jeden kmen, jen jedna rodina; jsme jedné krve a jednoho jazyka.“¹⁰ I když tedy jazyk nechybí, objevuje se až jako poslední.

Národní jazyky tudíž téměř vždy jsou z poloviny umělými konstrukty a tu a tam, jako tomu je moderní hebrejštiny, jsou vlastně vymyšleny celé. Jsou opakem toho, čím mají být podle předpokladů nacionalistické mytologie - tedy konkrétně prapůvodními základy národní kultury a matricemi národního ducha. Obvykle jde o pokusy z velkého množství skutečně mluvených jazyků, které jsou posléze degradovány na dialekty, vytvořit jeden standardizovaný jazyk; hlavním problémem při vytváření tohoto standardizovaného a homogenizovaného jazyka je obvykle otázka, který dialekt vybrat jako jeho základ. Následné problémy spojené se standardizací a homogenizací celonárodní gramatiky a pravopisu - plus přidání nových prvků do slovní zásoby - jsou druhotné.¹¹ Dějiny prakticky všech evropských jazyků i tohoto regionálního základu tvrdošijně setrvávají: spisovná bulharština se opírá o západobulharský dialekt, spisovná ukrajinština o své dialekty jihovýchodní, v šestnáctém století se spojením různých dialektů vynořuje spisovná maďarština, spisovná lotyšština

se opírá o prostřední ze tří variant, litevština o jednu ze dvou a tak dále. Tam, kde jsou známa jména tvůrců jazyka - obvykle tomu tak je u jazyků, které spisovné podoby dosáhly v osmnáctém nebo devatenáctém až dvacátém století - mohla tato volba být zcela nahodilá (i když podepřená určitou argumentací).

Někdy je to také volba politická nebo má zjevné politické aspekty. Tak třeba Chorvaté mluví třemi dialekty (*čakavjan*, *kajkavjan* a *štokavjan*), z nichž jeden je také hlavním dialektem Srbů. U dvou z nich (*kajkavjan* a *štokavjan*) se rozvinuly spisovné verze. Ljudevit Gaj (1809–1872), významný chorvatský apoštol ilyrských kořenů svého národa, navzdory tomu, že se narodil v prostředí, kde se slovem i písmem užíval *kajkavjan*, v roce 1838 s cílem zdůraznit fundamentální jednotu jižních Slovanů ve svých textech přešel od tohoto dialektu ke *štokavjanu*, čímž docílil toho, že: ^{překlaci}

1. srbochorvatština se více méně vyvíjela jako jeden spisovný jazyk (třebaže katoličtí Chorvaté ji psali latinkou a pravoslavní Srbové cyrilicí),
2. chorvatský nacionalismus zbavil příhodného oprávnění, které mu jazyk nabízel, a
3. jak Srbům, tak později i Chorvatům poskytl záminku pro expanzionismus.¹²

Na druhou stranu se však takoví tvůrci ve svém odhadu někdy mýlí. Bernolák kolem roku 1790 vybral jeden dialekt, který podle jeho názoru měl být základem spisovné slovenštiny, ale tomu se nezdařilo se prosadit; o pár desetiletí později však Ludovít Štúr vybral jiný, který se ukázal být základnou životaschopnější. V Norsku nacionalista Wergeland (1808–1845) požadoval norštější norštinu, jež by se lišila od nadměrně podánštěného psaného jazyka - a takový jazyk byl promptně vytvořen (Landsmål, dnes známý jako Nynorsk - „nová norština“, pozn. překl.). Navzdory oficiální podpoře, již se mu dostalo poté, co Norsko získalo nezávislost, se nikdy neprosadil v míře větší než jako menšinový jazyk v zemi, která je (pokud jde o psanou formu) od roku 1947 de facto dvojjazyčná; užívání „nynorsk“ se omezuje na dvacet procent Norů, a to zejména těch, kteří žijí v západním a středním Norsku. Samozřejmě, že v několika ze starších spisovných jazyků požadované rozhodnutí učinily dějiny - například když se dialekty spojené s oblastí královské správy staly základem spisovného jazyka ve Francii a Anglii nebo když kombinace kulturní

prestiže, skutečnosti, že byla užívána v obchodně-námořním styku, a makedonské podpory napomohla atičtině k tomu, aby se stala základem helénistického *koiné* neboli obecné řečtiny.

Prozatím můžeme nechat stranou menší, třebaže také naléhavý problém - totiž jak modernizovat i ty staré „národní“ spisovné jazyky, jež stále existují, abychom je uzpůsobili současnému životu, s nímž francouzská Akademie nebo doktor Johnson nemohli počítat. Tento problém má univerzální charakter - třebaže v mnoha případech (zejména pokud jde o Holanďany, Němce, Čechy, Islandčany a několik jiných národností) je komplikován tím, co bychom mohli označit jako filologický nacionalismus, tj. trváním na jazykové čistotě slovní zásoby jazyka, jež německé vědce nutilo, aby místo termínu „oxygen“ používali slovo „Sauerstoff“ - a dnes podněcuje zoufalý, ústupový boj, který Francouzi vedou proti ničivému působení „frangličtiny“. Nevyhnutelnou skutečností ale je, že tento problém je naléhavější v jazycích, které nebyly a nejsou význačnými nositeli kultury, ale které se chtějí stát vhodným prostředkem - řekněme - vyššího vzdělání a moderní technicko-hospodářské komunikace. Závažnost takových problémů zde nesmíme podcenit. Tak třeba velština si činí - a možná ne tak neoprávněně - nárok na to, že je nejstarobyljším živým spisovným jazykem, jehož existence sahá až do šestého století nebo tak podobně. V roce 1847 si však lidé všimli, že

„ve velštině by nebylo možné vyjádřit mnoho běžných politických a vědeckých tezí v takové úplnosti, abychom byli i inteligentnímu čtenáři používajícímu velštinu, jenž není obeznámen s angličtinou, ožřejmili jejich smysl.“¹⁴

Je tedy jasné, že s výjimkou vládnoucí vrstvy a osob gramotných jazyk jen stěží mohl být kritériem národní příslušnosti a že dokonce i v jejich případě bylo nutné ze všeho nejdříve dát národnímu jazyku (ve standardizované spisovné podobě) přednost před prestižnějšími jazyky, posvátnými nebo klasickými, jež pro nevelkou elitu byly dokonale upotřebitelným prostředkem administrativní či intelektuální komunikace, veřejných debat nebo - pomysleme na klasickou perštinu v říši mogulů nebo klasickou čínštinu v Japonsku éry Heian - literární tvorby. Je nepochybné, že k takové volbě dříve či později došlo všude; výjimkou může být snad jen Čína, kde se společný jazyk klasicky vzdělané vrstvy

stal jediným komunikačním prostředkem mezi jinak navzájem nesrozumitelnými dialekty ohromné říše a kde právě prochází vývojem, kdy se stává svého druhu mluveným jazykem.

Proč by však kritériem příslušnosti k určité skupině - snad s výjimkou situace, kdy se jazyková diferenciací shoduje s nějakou jinou pohnutkou pro odlišení se od nějakého jiného společenství - měl být právě jazyk? Manželství samo o sobě - jakožto instituce - nepředpokládá jazykovou shodu, jinak by těžko mohla existovat institucionalizovaná exogamie. Nevidím důvod, proč nesouhlasit s jedním učeným historikem zabývajícím se lidskými názory a postoji, který má ve věci velkého počtu jazyků a národů za to, že „teprve vcelku nedávná generalizace navozuje představu, že lidé hovořící stejným jazykem jsou přátelé, kdežto ti, kdo hovoří jazykem cizím, nepřátelé“.¹⁵ Tam, kde nelze zaslechnout žádné jiné jazyky, není jazyk vlastní jednomu konkrétnímu člověku tak významným kritériem příslušnosti ke skupině jako něco, co mají všichni lidé - třeba nohy. Tam, kde vedle sebe existuje několik jazyků, může mnohojazyčnost být natolik běžná, že výlučné ztotožnění se s jediným jazykem by zcela záviselo na libovolném popudu. (To způsobuje, že sčítání lidu, při nichž je takové výlučné rozhodnutí vyžadováno, jsou nespolehlivým zdrojem jazykových informací.)¹⁶ V takových oblastech jazyková statistika může od jednoho sčítání lidu ke druhému prudce kolísat, protože ztotožnění se s jedním jazykem nezávisí na jeho znalosti, nýbrž na nějakém jiném, měnícím se faktoru, jako tomu za éry Habsburků bylo v určitých oblastech Slovinska a Moravy; je také možné - jako tomu je v některých oblastech Istrijského poloostrova - že lidé mluví jak vlastním jazykem, tak i úředně neuznávaným jazykem smíšeným, který má povahu lingua francy.¹⁷ Kromě toho tyto jazyky nelze navzájem zaměnit. Lidé na Mauriciu se mezi užíváním kreolštiny a libovolného vlastního, lokálního jazyka nerozhodují podle náhlého popudu; každého totiž užívají pro odlišné účely stejně, jako to dělají němečtí Švýcaři, kteří píší horní němčinou a mluví němčinou švýcarskou, nebo slovinský otec v *Radeckého pochodu* (1932), dojímavém románu Josefa Rotha, který ke svému synovi, jenž byl povýšen na důstojníka, promlouvá nikoli v jejich rodném jazyce - jak mladý muž očekává - nýbrž z úcty k postavení důstojníka v habsburské armádě v „obyčejné, hrubé němčině slovanských

vojáků“.¹⁸ Mystické ztotožňování národní příslušnosti s jistým druhem platónské představy jazyka, stojící za všemi jeho variantami a nedokonalými formami a mimo jejich vliv, je ve skutečnosti charakterističtější pro ideologické konstrukce nacionalisticky orientovaných intelektuálů, jejichž prorokem je Herder, než pro skutečné, obyčejné uživatele daného jazyka – je tedy koncepcí nikoli existenciální, nýbrž literární.

Tím nechci popřít, že jazyky nebo i jazykové rodiny jsou součástí obecné reality. Pro většinu národů, jež hovoří germánskými jazyky, jsou cizí národy žijící od nich na jih a na západ – hlavně ti, kdo mluví románskými jazyky, ale i Keltové – *Velšany*, zatímco většinu národů ugrofinské a později slovanské jazykové skupiny, jež se od nich nacházejí směrem na východ a jihovýchod, označují jako *Vendy*; obráceně pak platí, že pro většinu Slovanů jsou všichni ti, kdo mluví germánskými jazyky, *němci*. Všem ale vždy bylo zcela jasné, že jazyk a národ (bez ohledu na to, jak jsou definovány) nejsou jedno a totéž. V Súdánu na stálém místě usazení Furové žijí v dokonalé shodě s kočovnými Baggary; k sousednímu táboru furských kočovníků však přistupují, jako kdyby šlo o Baggary – klíčovým rozdílem mezi těmito dvěma národy zde totiž není jazyk, nýbrž způsob života. To, že tito kočovníci hovoří fursky, „jednoduše znamená, že běžné transakce, jako je kupování mléka, přidělování místa ke zřízení tábora či získávání hnojiva, které by člověk realizoval s jiným Baggarou, probíhají o trochu snadněji.“¹⁹

Z „teoretičtějšího“ hlediska můžeme říci, že každý z oněch slavných dvaasedmdesáti jazyků, mezi něž se lidský rod rozštěpil po pádu babylónské věže (aspoň pokud jde o názory středověkých komentátorů knihy Genesis), podle Anselma z Laonu, žáka velkého Anselma z Canterbury, zahrnoval několik *nationes* neboli kmenů. Anglický dominikán Vilém z Altonu, který v polovině třináctého století úvahy v tomto duchu dále rozvíjel, u lidí rozlišoval mezi jazykovými skupinami (podle jazyka, kterým hovoří), mezi *generationes* (podle původu), mezi obyvateli konkrétních území a mezi *gentes*, kteří se vymezovali odlišnostmi ve zvycích a způsobu hovoru. Tyto kategorie se nemusely nutně překrývat; kromě toho bylo třeba dát pozor, aby se nezaměňovaly s pojmem *populus* neboli lid, který byl charakterizován jeho vůlí dbát společného zákona a který tudíž spíše než „přirozeným“

společenstvím byl komunitou historicko-politickou.²⁰ Vilém z Altonu v této analýze projevil obdivuhodný, avšak až do konce devatenáctého století nikoli neobvyklý důvtip a realismus.

Jazyk totiž byl toliko jednou – a nikoli nezbytně hlavně – metodou, jak rozlišovat mezi kulturními obcemi. Hérodotos měl za to, že Řekové navzdory své zeměpisné a politické roztržitosti tvoří jeden národ, protože jsou společného původu, mají společný jazyk, společné bohy a posvátná místa, obětní slavnosti a obyčej a mravy či způsob života.²¹ Je nepochybné, že pro vzdělance Hérodotova typu by jazyk měl klíčový význam. Byl by však stejně významným kritériem příslušnosti k řeckému národu i pro řadové Boiofany a obyvatele Thesálie? Odpověď neznáme. Víme však, že nacionalistické úsilí je v moderní době občas komplikováno odmítnutím různých částí té či oné jazykové skupiny akceptovat politickou jednotu s lidmi, kteří mluví stejným jazykem. Takové případy (takzvaní *Wasserpöckchen* ve Slezsku během jeho německé éry, takzvaní *Windische*, tedy Korutanci slovanského původu, v pohraniční oblasti mezi budoucím Rakouskem a slovinskou částí Jugoslávie) vedly k rozhořčeným obviněním ze strany Poláků a Slovinců, že tyto kategorie si ve snaze ospravedlnit svůj územní expanzionismus vymysleli velkoněmečtí šovinisté – a není pochyb, že na těchto obviněních bylo něco pravdy. Existenci skupin, jejichž příslušníci byli z jazykového hlediska Poláky a Slovinci, kteří – ať už z jakýchkoli příčin – sami sebe z politického hlediska raději považovali za Němce nebo Rakušany, nicméně nelze zcela popřít.

Jazyk ve svém herderovském smyslu, tedy takový, jakým mluví *Volk*, tudíž v procesu utváření protonacionalismu zjevně nebyl vyloženě ústředním prvkem, třebaže pro něj nebyl nutně bez významu. Nepřímo však ve vztahu k moderní definici národní příslušnosti a tím pádem i k představě, jakou o ní mělo obecné mínění, získal ústřední postavení. Platí totiž, že tam, kde existuje elitní spisovný nebo administrativní jazyk – bez ohledu na to, jak malé je množství těch, kdo ho skutečně užívají – může se tento jazyk ze tří příčin, které hezky vysvětluje B. Anderson,²² stát významným prvkem protonárodní soudržnosti.

Za prvé vytváří společenství této vzájemně komunikující elity, které – jestliže se shoduje (nebo jestliže je lze upravit tak, aby se shodovalo) s rozlohou konkrétního teritoriálního státu a kon-

krétní jazykovou sférou - může být čímsi na způsob modelového nebo pilotního projektu dosud neexistující, rozsáhlejší, vzájemně komunikující společnosti „národa“. V tomto smyslu mluvené jazyky nejsou pro budoucí národní příslušnost bez významu. Jak se zjistilo v Řecku, kde existovala reálná jazyková kontinuita mezi starověkou a moderní mluvenou řečtinou, mrtvé „klasické“ nebo obřadní jazyky bez ohledu na svou prestižnost nejdou s představou, že se stanou jazyky národními, dohromady. Vuk Karadžič (1787-1864), velký reformátor a vlastně skutečný zakladatel moderní spisovné srbochorvatštiny, měl nepochybně pravdu, když vzdoroval těm, kdo předběhli pozdější vytvoření moderní hebrejštiny, jejímž základem byla upravená hebrejščina starověká, a jejich raným snahám takový spisovný jazyk vytvořit z církevní staroslověnštiny; a rozhodně učinil správně, když ho postavil na dialektech, jimiž mluvili Srbové.²³ Jak podnět, který vedl k vytvoření moderní mluvené hebrejštiny, tak i okolnosti, které vedly k jejímu úspěšnému prosazení, jsou příliš neobvyklé, než aby mohly sloužit jako obecný příklad.

Nicméně vzhledem k tomu, že dialekt tvořící základ národního jazyka je ve skutečnosti mluvený, není důležité, že ti, kdo jím mluví, jsou menšinou, aspoň pokud jde o menšinu s dostatečnou politickou vahou. V tomto smyslu měla francouzština zásadní význam pro koncepci Francie, třebaže v roce 1789 tímto jazykem padesát procent Francouzů nemluvalo vůbec, jen dvanáct až třináct procent jím mluvilo „správně“ a vlastně mimo centrální region - s výjimkou měst, což ale nelze vždy říci o jejich předměstích - se jí jako rodným jazykem obvykle nemluvalo dokonce ani v oblasti *langue d'oui*. V severní a jižní Francii francouzsky nemluvil vlastně nikdo.²⁴ Jestliže francouzština měla aspoň stát, jehož „národním jazykem“ mohla být, pak jediným základem pro sjednocení Itálie byla italština, která spojovala vzdělanou elitu poloostrova, jakou byli spisovatelé a ti, kdo je četli; tato elita nicméně spočítala, že v době sjednocení (1860) pouze dvě a půl procenta obyvatel tohoto jazyka užívala pro každodenní účely.²⁵ Tato drobná skupina totiž reálně byla nějakým a tudíž potenciálně konkrétním italským národem. Nikdo jiný, o kom bychom mohli říci totéž, tu nebyl. Stejně tak Německo osmnáctého století bylo pojmem čistě kulturním, který se však přece jen odlišoval od mnoha knížectví a států - pouze v tomto

smyslu totiž „Německo“ skutečně existovalo - velkých i malých, řízených a rozdělených náboženskými a politickými horizonty, k jejichž správě se používala němčina. Sestávalo - v tom nejlepší případě - ze tří až pěti milionů čtenářů²⁶ prací ve spisovném národním jazyce a téměř nepochybně mnohem menšího počtu těch, kteří „Hochsprache“ neboli kulturní jazyk skutečně používali pro každodenní účely²⁷: zejména herců, kteří hráli v (nových) dílech, jež se stala klasikou národního jazyka. Neboť za situace, kdy v Německu neexistovalo celostátní měřítko určující, co je správné („královská angličtina“), bylo kritérium správnosti ustaveno v divadlech.

// Druhou příčinou je fakt, že společný jazyk si právě proto, že se nevyvíjí přirozeně, nýbrž je vytvářen uměle - zejména jestliže byl donucen se vyskytovat v tištěné podobě - osvojil dosud neobvyklou stálost, která působila dojemem, že je trvalejší a tudíž (díky optické iluzi) „věčnější“, než jaký byl ve skutečnosti. Odtud také plyne důležitost nejen vynálezu knižtisku - především tam, kde v národním jazyce tištěná verze nějaké zbožné knihy poskytlá základ spisovnému jazyku, což se také často dělo - ale i lidí, kteří významně přispěli k úpravám jazyka a jeho standardizaci a kteří se (rozhodně po objevení se tištěné knihy) objevují v literárních dějinách každého kulturního jazyka. Tuto éru můžeme s výjimkou hrstky evropských jazyků ve všech případech řadit v podstatě mezi konec osmnáctého a začátek dvacátého století.

// Za třetí platí, že oficiální, respektive kulturní jazyk vládců a elity se obvykle stal skutečným jazykem moderních států prostřednictvím veřejného školství a jiných administrativních mechanismů.

Všechny tyto vývojové aspekty se však objevily později. Na jazyk prostého lidu v přednacionalistické éře - a určitě v době, kdy neexistovala větší gramotnost - měly nějaký vliv jen stěží. Není pochyb o tom, že mandarínská čínština pojila dohromady ohromnou čínskou říši, v níž mnohé z jejích národů nebyly schopny navzájem rozumět svým jazykům; nečinila tak ale přímo prostřednictvím jazyka, nýbrž správou centralizované říše, která náhodou fungovala s pomocí společného souboru ideogramů a komunikace mezi elitou. Většinu Číňanů by bývalo bylo úplně jedno, kdyby mandarini komunikovali latinsky, stejně jako většinu obyvatel Indie vůbec nezáleželo na tom, že Východoindická

společnost ve třicátých letech devatenáctého století nahradila perštinu, jež předtím byla správním jazykem mogulské říše, angličtinou. Oba jazyky pro ně byly stejnou měrou cizí a vzhledem k tomu, že neuměli číst ani psát, bez jakéhokoli významu. Vlámské obyvatele kraje, který se později stal Belgií, k zármutku pozdějších nacionalistických historiků bezohledné pofrancouzšťování veřejného a oficiálního života v době revoluce a vlády Napoleonovy nezmobilizovalo proti francouzštině; a ani Waterloo nevedlo k jakémukoli „výraznému hnutí, které by ve Flandrech působilo ve prospěch vlámského jazyka nebo vlámské kultury“.²⁸ Proč by to Vlámové také dělali? Těm, kteří vůbec nerozuměli francouzsky, musel praktické administrativní ústupky udělat dokonce i režim jazykových fanatiků. Ani moc nepřekvapí, že příliv frankofonních cizinců do venkovských obcí ve Flandrech vyvolával zlobu nikoli na jazykovém základě, nýbrž pro jejich odmítnutí docházet o nedělích na mši.²⁹ Krátce řečeno platí, že odhlédneme-li od zvláštních případů, pak neexistuje důvod předpokládat, že jazyk byl něčím víc než jedním z několika kritérií, jimiž lidé dávali najevo svou příslušnost k určitému kolektivu. A je také naprosto jisté, že jazyk prozatím neměl žádný politický potenciál. Když jistý Francouz roku 1536 komentoval stavbu babylónské věže, učinil tento postřeh:

„Nyní existuje více než dvaasedmdesát jazyků, protože dnes na zemi existuje více rozdílných národů, než jich bylo v těch dnech.“³⁰

Počet jazyků roste s množstvím států, a nikoli naopak.

27) Jak je to s etnickou příslušností? V běžném úzu je tento aspekt téměř vždy nějakým nespécifikovým způsobem spojen se společným počátkem a původem, od něhož se údajně odvozují společné vlastnosti příslušníků určité etnické skupiny. „Příbuzenství“ a „krev“ mají při spojování příslušníků nějaké skupiny a vylučování těch, kdo do ní nepatří, zjevné přednosti a pro etnický nacionalismus tudíž mají zásadní význam. „Kulturu (Kultur) si nelze osvojit vzděláním. Kultura je v krvi. Nejlepším důkazem této skutečnosti jsou dnes Židé, kteří nemohou udělat více, než že si přivlastní naši civilizaci (Zivilisation), ale nikdy si nemohou přivlastnit naši kulturu.“ Tak pravil Hans Hanak - ironií je, že toto jméno jasně ukazuje na slovanský původ - nacistický kreisleiter v Innsbrucku, když tamním nacistickým ženám gratuloval

k tomu, že pokus Židů rozbít kázáním rovnosti mužů a žen jejich „vysoké a uznávané postavení“ docílil jen pomíjivé chvilky úspěchu.³¹ Nicméně genetický přístup k etnické příslušnosti je zjevně irelevantní, protože klíčový základ etnické skupiny jakožto jisté formy společenské organizace není ani tak biologický, jako spíše kulturní.³²

Obyvatelstvo velkých teritoriálních národních států kromě toho je téměř bez výjimky příliš různorodé, než aby si mohlo dělat nárok na společný etnický původ - dokonce i když nepřehlédneme k soudobému přistěhovalectví. Demografické dějiny velké části Evropy jsou v každém případě takové, že *víme*, jak rozmanité mohou být kořeny etnických skupin, zejména pokud se ta či ona oblast v průběhu doby vylidnila a následně byla znovu osídlena, jako tomu bylo v rozsáhlých prostorách střední, východní a jihovýchodní Evropy či dokonce v částech Francie.³³ Přesné složení směsice Ilyrů z doby předřímské, Římanů, Řeků, přistěhovalých Slovanů různých kmenů a různých vln nájezdníků ze střední Asie Avary počínaje a osmanskými Turky konče, je věčným námětem diskuze (hlavně v Rumunsku). Tak třeba Černohorci, kteří byli původně považováni za Srby a dnes jsou „národností“ s vlastní federovanou republikou, podle všeho jsou kombinací srbských rolníků, zbytků starosrbského království a valašských pastevců, jež se stěhovali do oblasti vylidněné tureckým zábořem.³⁴ Samozřejmě nelze popřít, že - dejme tomu - Maďari třináctého století na sebe pohlíželi jako na etnické společenství, protože byli potomky - nebo to mohli tvrdit - různých vln středoasijských kočovných nájezdníků, mluvili obměnami jazyka, který se naprosto lišil od všech ostatních, jež je obklopovaly, vzato kolem a dokola žili ve specifickém ekologickém prostředí, ve vlastním království, a nepochybně sdíleli různé, po předcích zděděné zvyky. Takové případy však nejsou nijak zvlášť běžné.

Etnická příslušnost v hérodotovském smyslu byla, je a může být něčím, co pojí dohromady obyvatelstvo, které žije na rozsáhlém území nebo dokonce rozptýleně a jež postrádá společný stát, a co z něj vytváří jakýsi protonárod. Tak tomu doceela dobře může být u Kurdů, Somálců, Židů, Basků a jiných. Taková etnická příslušnost však nemá žádný historický vztah k tomu, co je základním problémem moderního národa - tedy konkrétně k vytváření

národního, respektive když na to přijde jakéhokoli státu, což ná- zorně ukazuje případ starověkých Řeků. Mohli bychom dokonce tvrdit, že národy s nejimpozantnějším a nejtrvalejším vědomím toho, co by bylo možné označit jako „kmenovou“ etnickou pří- slušnost, vzdorovaly ustavení nejen moderního státu – ať už byl národní nebo nějaký jiný – ale zcela běžně *jakéhokoli* státu: svědčí o tom příklad paštunsky hovořících obyvatel Afghánistánu a s ním sousedících oblastí, skotských horalů v době před rokem 1745, Berberů z pohoří Atlas i jiných, které se nám snadno vybaví.

Obráceně platí, že pokud se „národ“ ztotožnil s konkrétním politickým útvarem, pak dokonce i při pohledu zdola se přičil etnickým (a jazykovým) bariérám, jež se v něm vyskytovaly, a to bez ohledu na to, jak moc byly zřetelné. Mezi obyvateli svaté Země Tyrolsko, kteří roku 1809 pod vedením Andrease Hofera povstali proti Francouzům, byli Němci, Italové a nepochybně také ti, kdo mluvili rétorománsky.³⁵ Víme, že švýcarský nacionalismus má charakter víceetnický. Ostatně kdybychom snad předpoklá- dali, že řečtí horalé, kteří v Byronově době povstali proti Tur- kům, byli nacionalisty – což je zcela nepravděpodobné – nemů- žeme si nevšimnout, že někteří z těch, kdo bojovali nejstatečně- ji, nebyli Řekové, nýbrž Albánci (Sulioté). Kromě toho jen velmi málo moderních národních hnutí se ve skutečnosti opírá o silné etnické vědomí, třebaže platí, že hned, jakmile se dají do díla, nějaké takové vědomí v podobě rasismu vykonstruují. Udělejme tedy tento závěr: nemusí nás překvapovat, že donští kozáci ve své definici popisující, co z nich učinilo syny svaté ruské země, vynechali etnickou příslušnost nebo společné předky. Ve skuteč- nosti to od nich bylo moudré, protože jejich kořeny – stejně jako u mnoha oddílů svobodných rolníků – byly mimořádně propletené. Mnozí z nich byli Ukrajinci, Tataři, Poláci, Litevci a také Velko- rusy. Tím, co je spojovalo, nebyla krev, nýbrž přesvědčení.

Znamená to tedy, že etnická příslušnost neboli „rasa“ je pro moderní nacionalismus irelevantní? Tak tomu zcela evidentně není. Viditelné rozdíly ve fyzickém vzhledu jsou příliš zřetelné, než aby je bylo možno přehlédnout, a příliš často se jich využívá k charakterizování nebo posílení odlišností mezi „námi“ a „nimi“, a to včetně těch národnostních. O těchto odlišnostech musíme říci pouze tři věci. Za prvé, že z historického hlediska fungovaly jako horizontálně i vertikálně působící bariéry a že před érou

moderního nacionalismu pravděpodobně spíše než k oddělení celých společenství mnohem běžněji sloužily k separaci spole- čenských vrstev. Nejobvyklejší metodou, které se v průběhu dě- jin při diskriminaci založené na barvě pleti používalo, je bohužel zřejmě ta, jež v rámci téže společnosti vyšší společenské posta- vení vykazovala lidem se světlejší pletí (jako tomu bylo napří- klad v Indii), třebaže masová migrace i společenská mobilita věci často komplikovaly, popřípadě tento vztah dokonce zvrátily. „Správný“ druh rasové klasifikace se tedy pojí se „správným“ dru- hem společenského postavení bez ohledu na fyzický vzhled – tak tomu je v andských zemích, kde Indiáni, kteří se zařadí do nižší střední třídy, jsou bez ohledu na svůj vzhled automaticky přeřazeni do kategorie „mestic“ neboli *čolo*.³⁶

II Za druhé „viditelná“ etnická příslušnost má často negativní povahu, protože je mnohem běžněji využívána k tomu, aby defi- novala „ostatní“, nikoli vlastní skupinu. Tím je také dána příslo- večná role rasových stereotypů („židovský nos“), relativní bar- voslepost kolonizátorů ve vztahu k barevným odlišnostem mezi těmi, jež obecně označují slovem „černí“, i tvrzení, že „mě připá- dají všichni stejní“, které se pravděpodobně opírá o selektivní sociální představu o tom, co „ti ostatní“ mají podle obecného přesvědčení společného – například šikmé oči a žlutou kůži. Etnicko-rasová homogenita vlastní „národnosti“ je tam, kde je postulována – což rozhodně vůbec neplatí ve všech případech – považována za samozřejmou dokonce i tehdy, když by na tuto představu mohl vrhnout pochyby i ten nejpovrchnější průzkum. „Nám“ totiž připadá samozřejmě, že mezi příslušníky naší „ná- rodnosti“ patří lidé širokého spektra velikostí, tvarů a podob, i když všichni sdílejí jisté fyzické vlastnosti, jako je určitý druh černých vlasů. Pouze „jim“ se zdáme všichni stejní.

III Za třetí je tato negativně pojmáná etnická příslušnost ve vzta- hu k protonacionalismu vlastně vždy irelevantní, pokud ji ovšem nelze sloučit nebo pokud se již nesloučila s něčím na způsob státní tradice – tak tomu je možná v Číně, Korei a Japonsku, jež vskutku patří mezi krajně vzácné případy historických států slo- žených z obyvatelstva, které je etnicky téměř nebo úplně homo- genní.³⁷ V takových případech je zcela možné, že dojde ke spoje- ní loajality etnické i politické. Mám informace ukazující, že spe- cifická role dynastie Ming, již od svého svržení v roce 1644 hrála

v čínských povstáních - její restaurace byla a možná stále je na programu významných tajných společností - je dána skutečností, že od rozdíl od Mongolů, kteří byli jejími předchůdci, a mandžuské dynastie, která byla jejím nástupcem, byla dynastií čistě čínskou, respektive chanskou. Z této příčiny i ty nejzřetelnější etnické odlišnosti v genezi moderního nacionalismu hrají docela malou úlohu. Indiáni v Latinské Americe mají od doby španělského záboru pevně zakořeněné vědomí, že se etnicky liší od bílých a mestičů, které navíc bylo posilováno a institucionalizováno španělským koloniálním systémem, jenž obyvatelstvo rozděloval do rasových kast.³⁸ Nicméně neznám žádný případ, kdy by tento stav až dosud vedl ke vzniku nějakého nacionalistického hnutí. Dokonce i mezi Indiány, kteří představují jiný druh lidí než místní intelektuálové, panindiánské sentimenty podněcoval jen vzácně.³⁹ Stejně tak platí, že tím, co obyvatelé subsaharské Afriky mají oproti dobyvatelům se světlou kůží společné, je relativně tmavá barva pleti. Hrdost na černošský původ je pocitem, který skutečně existuje, a to nejen mezi černými intelektuály a elitami, nýbrž všude tam, kde se větší skupina lidí s tmavou pletí střetne s těmi, jejichž kůže je světlejší. Snad může jít o politický faktor, ale pouhé vědomí sounáležitosti s lidmi jedné barvy pleti nedalo vzniknout jedinému africkému státu, dokonce ani Ghaně a Senegalu ne, přestože jejich zakladatelé byli inspirováni panafrickými idejemi. Navíc nekladlo odpor ani trendu skutečných afrických států vytvořených z bývalých evropských kolonií, jejichž jediným zdrojem vnitřní soudržnosti je několik desetiletí koloniální správy.

A tak nám zůstávají jen kritéria Svaté Rusi, jak je chápali kozáci sedmnáctého století - to jest náboženství a monarchie, respektive říše.

Vazby mezi náboženstvím a národním uvědoměním mohou být velmi úzké, což názorně ukazuje příklad Polska a Irska. Zdá se, že tento vztah se ve skutečnosti utužuje spíše tam, kde se nacionalismus stává masovou silou, než v období, kdy je minoritní ideologií a hnutím několika aktivistů. U sionistických radikálů v hrdinských dnech palestinského *jišuv* bylo pravděpodobnější, že budou demonstrativně pojídat šunkové sendviče, než aby nosili rituální čapky, v čemž si dnes libují izraelští fanatici. Nacionalismus arabských zemí je dnes natolik ztotožněn s islámem, že přátelé i nepřátelé mají potíže s tím, jak do něj zasadit

různé arabské křesťanské menšiny - kopty, maronity a řecké katolíky - jež byly jeho hlavními průkopníky v Egyptě a turecké části Sýrie.⁴⁰ Toto sílcí ztotožnění nacionalismu s náboženstvím je však charakteristické také pro irské hnutí. Ani to není ničím překvapivým. Náboženství představuje starobylou a osvědčenou metodu, jak prostřednictvím společných zvyků a čehosi na způsob bratrství ustavit společenství lidí, kteří jinak nemají nic moc společného.⁴¹ Některé jeho verze, jako například judaismus, jsou výslovně koncipovány tak, aby konkrétním společenstvím sloužily jako symbol ukazující, že člověk je jejich členem.

Paradoxem ale je, že náboženství je pro protonacionalismus pojivem; totéž pak lze vlastně říci i o moderním nacionalismu, který (přínejmenším v těch obdobích, kdy jeho křížácké tažení nabývá na síle) k němu jakožto k síle, jež by mohla zpochybnit monopolní nárok „národa“ na lojalitu svých příslušníků, obvykle přistupuje se značnou odměřeností. V každém případě platí, že z pohledu moderních národností ryze kmenová náboženství normálně působí v příliš malém měřítku a většímu rozšíření se staví na odpor. Na druhou stranu světová náboženství, jež byla zkonstruována v různých obdobích mezi šestým stoletím před naším letopočtem a sedmým stoletím našeho letopočtu, jsou a priori univerzální a tudíž určena k tomu, aby rozostřovala etnické, jazykové, politické a jiné rozdíly. Španělé a Indiáni žijící v jejich impériu, z nichž se po získání samostatnosti stali Paraguajci, Brazilci a Argentinci, byli jeden jako druhý věrnými ovečkami Říma a na náboženském základě se jakožto různá společenství odlišovat nemohli. Naštěstí univerzální pravdy mají často konkurenci, takže národy žijící na pomezí jedné takové pravdy si jako symbol své etnické příslušnosti mohou občas vybrat jinou - tak, jako se Rusové, Ukrajinci a Poláci mohli členit na věřící pravoslavné, uniatské a římskokatolické (ukázalo se, že nejpříhodnějším zdrojem konkurenčních univerzálních pravd je právě křesťanství). Skutečnost, že Čína, velká konfuciánská říše, je ve vnitrozemí obklopena ohromným polokruhem malých národů, jež jsou věrně jiným náboženstvím (hlavně buddhismu, ale také islámu), je možná součástí téhož jevu. Nicméně stojí za povšimnutí, že dominance nadnárodních náboženství - v každém případě v těch částech světa, kde se rozvinul moderní nacionalismus - nábožensko-etnickému ztotožnění klade jisté meze. Taková identifikace není zdaleka

univerzální; a dokonce i tam, kde ji nacházíme, dotyčný národ obvykle neodlišuje od všech jeho sousedů, nýbrž jen od některých - například Litevce jejich římskokatolická víra rozděluje s luteránskými Němci a Lotyšy a s pravoslavnými Rusy a Bělorusy, ale již nikoli s Poláky, kteří jsou stejně tak zapálenými katolíky. V Evropě je náboženství výlučnou charakteristikou pouze u nacionalistických Irů, jejichž jedinými sousedy jsou protestanté.⁴²

Co ale tam, kde se objeví, nábožensko-etnická identifikace přesně znamená? Je jasné, že v některých případech je etnické náboženství zvoleno v první řadě proto, že národ pocituje svou odlišnost od sousedních národů či států. Írán, jak se zdá, šel v otázce náboženství vlastní cestou jak v době, kdy byl zemí zarathuštrovskou, tak i poté, co se obrátil na islám - respektive v každém případě od doby Safíjovců - a stal se zemí ší'itskou. Írové začali být ztotožňováni s katolicismem teprve poté, když se spolu s Angličany nepustili (či snad odmítli se pustit) do reformace; hromadná kolonizace části jejich země protestantskými osadníky, kteří zabrali jejich nejlepší půdu, byla nejméně pravděpodobnou metodou, jak je v jejich víře obrátit.⁴³ Pro anglickou i skotskou církev - třebaže druhá z nich je zástupcem ortodoxního kalvinismu - bylo charakteristické politické vymezení. Je možné, že hromadná konverze k protestantskému nonkonformismu, již lidé z Walesu, kteří až do té doby nejevili příliš velký sklon ubírat se svébytnou náboženskou cestou, prodělali v první polovině devatenáctého století, byla součástí onoho nabytí národního vědomí, jež v nedávné době bylo předmětem několika důkladných výzkumů.⁴⁴ Na druhou stranu je právě tak jasné, že konverze k různým náboženstvím může napomoci vytvoření dvou odlišných národností; vždyť také tím, co nanejvýš zřetelně odděluje Chorvaty od Srbů, s nimiž sdílejí jediný kulturní jazyk, nepochybně je římský katolicismus (a jeho vedlejší produkt - latinka) a pravoslavlí (se svým vedlejším produktem - cyrilicí). Ale naproti tomu existují národy, které zcela jistě disponují jakýmsi protonárodním uvědoměním - jako jsou například Albánci - třebaže je rozděluje více náboženských odlišností, než jaké na území o velikosti Walesu obvykle najdeme (různé formy islámu, pravoslavlí, římský katolicismus). A konečně není ani zdaleka jasné, zda svébytná náboženská identita je - brána sama o sobě - bez ohledu na svůj vliv a sílu podobná nacionalismu. V moderní době se

projevuje sklon náboženství i nacionalismus asimilovat; důvodem pro to je pak skutečnost, že již více nejsme obeznámeni s modelem státu zahrnujícího různá společenství, v němž pod svrchovanou autoritou vedle sebe žijí různé náboženské obce jako v určitém smyslu autonomní a samosprávné entity - tak, jako tomu bylo v osmanské říši.⁴⁵ Není vůbec zjevné, že Pákistán byl produktem národního hnutí mezi muslimy tehdejšího indického impéria, třebaže toto hnutí můžeme docela dobře považovat za odezvu na celoindické národní hnutí, jež nedokázalo specifickým pocitům či požadavkům muslimů projevit odpovídající uznání; a třebaže se v éře moderního národního státu zdálo, že územní dělení je jedinou dostupnou metodou, není zdaleka jasné, že je samostatný teritoriální stát tím, o co třeba i Muslimská liga s výjimkou úplně poslední fáze usilovala nebo na čem by bývala jen a pouze kvůli Džinnáhově neústupnosti trvala (Džinnáh vsutku byl čímsi na způsob muslimského nacionalisty, protože určitě nebyl věřící). Navíc je zcela jisté, že drtivá většina obyčejných muslimů uvažovala v rovině obecní, nikoli národní, a že pojetí národního sebeurčení jako něčeho, co lze vztáhnout na víru v Alláha a jeho proroka, by bývala nerozuměla.

Není pochyb o tom, že Pákistánci, kteří po různě dlouhá období žili v rozdílných státech, se - stejně jako Bangladéšané - nyní považují za příslušníky svébytného (islámského) národa. Není pochyb o tom, že Bosňané a čínští muslimové nakonec budou sami sebe považovat za zvláštní národnost, protože jejich vlády s nimi v tomto duchu zacházejí. Avšak tento vývoj - stejně jako tolik jiných národních jevů - bude nebo je vývojem *ex post facto*. Bez ohledu na to, jak silná je náboženská identifikace muslimů s islámem, se však také zdá, že v ohromném prostoru, kde islám hraničí s jinými náboženstvími, s výjimkou Íránu existuje jen málo - pokud vůbec nějaká - protonárodních nebo národních hnutí, jež se jednoznačně zaštiťují islámem. Že se dnes rozvíjejí v opozici proti Izraeli či snad v sovětských středoasijských republikách, to už je jiná záležitost. Krátce řečeno platí, že vztahy mezi náboženstvím a protonárodními nebo národními hnutími zůstávají komplikované a krajně nejasné. Jisté je, že je nelze jednoduše generalizovat.

Jak ale poukazuje Gellner,⁴⁶ spojení nějakého národa s většimi kulturami (zejména těmi kultivovanými), které je často zprostřed-

kováno konverzí k nějaké odrůdě toho či onoho globálního náboženství, etnickým skupinám vskutku umožňuje získat bohatství, jež jim později může pomoci v proměně v národy a v tom, aby se jako takové strukturovaly. Gellner přesvědčivě argumentuje, že africké skupiny, u nichž taková vazba existuje, jsou pro rozvoj nacionalismu v lepší pozici než ostatní – tak tomu je v Africkém rohu, kde křesťanští Amharové i muslimští Somálci shledali, že se snadněji stanou „státními národy“ díky své povaze „lidu knihy“ (třebaže, řečeno Gellnerovými slovy, v různých a konkurenčních vydáních). Tento názor vypadá vcelku přijatelně; bylo by ovšem také zajímavé vědět, jak velký význam konverze k různým variantám křesťanství má na jediné další subsaharské politické fenomény, jež se podobají modernímu masovému nacionalismu – konkrétně na odštěpení Biafry v roce 1967 a na jihoafrický Národní kongres.

I když náboženství není nezbytným, charakteristickým znakem protonacionalismu (třebaže člověk dokáže pochopit, proč tomu tak bylo pro Rusy sedmnáctého století, sevřené katolickými Poláky a muslimskými Turky a Tatary), posvátné idoly jsou na druhou stranu jeho klíčovým prvkem – stejně jako u moderního nacionalismu. Zastupují symboly a rituály nebo společné, kolektivní obřady, jež jediné umožňují, aby se jinak imaginární společenství proměnilo ve hmatatelnou realitu. Může jít o společné symboly (jakými byly ikony) nebo obřady jako je pět muslimských denních modliteb, či dokonce o obřadní slova jako je „Al-láhu akbar“ u muslimů nebo „šema Jizrael“ u Židů. Může jít o symboly, jež mají jména a jež jsou ztotožňovány s územím dostatečně velkým, aby se stalo základem existence národa, jako je Panna Marie Guadeloupská v Mexiku nebo Panna Marie Montserratská v Katalánsku. Může jít o periodické slavnosti nebo soutěže, které svádějí dohromady roztroušené skupiny, jako byly řecké olympiády a novější nacionalistické výmysly zkoncipované v témže duchu, jako je katalánský Jocs Floral, velšský Eisteddfod a další. Význam posvátných idolů dokazuje všeobecně rozšířené užívání jednoduchých kousků barvené látky – tedy vlajek – jakožto symbolu moderního národa a jejich spojení se silně emotivně zatíženými, rituálními příležitostmi nebo projevy úcty.

Avšak stejně, jako tomu je v případě náboženství, i u „posvátných idolů“ bez ohledu na jejich podobu a povahu platí, že pro

to, aby mohly sloužit jako symboly protonároda, mohou být buď příliš obecné, nebo příliš úzce zaměřené. Pannu Marii samu o sobě můžeme pro libovolnou omezenou část katolického světa vyhradit jen s obtížemi; na každou lokální podobu Panny Marie, jež se stává symbolem protonároda, připadají desítky nebo stovky těch, jež zůstávají patronkami úzce vymezených společenství, popřípadě jsou pro náš účel jinak bezvýznamné. Z pohledu protonároda jsou nejspokojivějšími idoly evidentně ty, které jsou výslovně spojeny se státem – v přednárodním období tedy s králem či císařem, který je Bohem seslaný nebo je prostoupen božskou silou a jehož panství se náhodou kryje s budoucím národem. Panovníci, kteří jsou z titulu své moci také hlavními představiteli svých církví (jako tomu je v Rusku), se tomuto spojení přirozeně propůjčují; zázračný královský majestát v Anglii a Francii však názorně demonstruje, že potenciál onoho spojení je značný dokonce i tam, kde církve a stát jsou odděleny.⁴⁷ Protože existuje poměrně málo teokracií, jež mají předpoklady pro budování národa, je obtížné posoudit, jak dalece čistě božská autorita postačuje. Tuto otázku musíme přenechat odborníkům na dějiny Mongolů a Tibeťanů, popřípadě – když se posuneme více na západ – středověkých Arménů. Jak zjistili noví guelfové v Itálii, kde se pokusili vybudovat italský nacionalismus kolem papežství, v Evropě devatenáctého století nepostačovala zcela jistě. Jejich úsilí ztroskotalo i přesto, že papežství bylo de facto institucí italskou a že před rokem 1860 bylo vlastně *jedinou* institucí, jež měla v pravém slova smyslu celoitalský charakter. Od Církve svaté se jen stěží dalo očekávat (a ze všeho nejméně za Pia IX.), že se promění v národní, neřkuli nacionalistickou instituci lokálního charakteru. Jak by v devatenáctém století Itálie sjednocená pod papežskou zástavou bývala vypadala, o tom ani nestojí za to uvažovat.

Tímto se dostáváme k poslednímu a téměř jistě nejměrodatnějšímu kritériu protonacionalismu: vědomí aktuální nebo minulé sounáležitosti s nějakou trvalou politickou entitou.⁴⁸ Nejpevnějším známým pojivem protonároda je nepochybně to, co žargon devatenáctého století označoval jako „historický národ“, zejména pokud stát tvořící rámec pozdějšího „národa“ byl spojen s konkrétním státním národem (*Staatsvolk*), jakým byli Velkorusové, Angličané nebo Kastilci. Zde ale musíme jasně rozlišovat mezi přímými a nepřímými účinky národní historie.

Ve většině případů „politický národ“, který především formuluje terminologii, již později užívá národ státní, je totiž chápán v tom smyslu, že zahrnuje pouze malý zlomek obyvatel státu – konkrétně tedy privilegovanou elitu, respektive vyšší a nižší šlechtu. Když francouzští šlechtici popisovali křížové výpravy jako *gesta Dei per francos*, vůbec neměli v úmyslu spojovat triumf kříže s ohromnou většinou obyvatel Francie či dokonce oné malé části šestiúhelníku, jež na konci jedenáctého století nesla toto jméno, i kdyby jen proto, že velká část těch, kdo se považovali za potomky Franků, na lid pod svou vládou pohlíželi jako na potomky lidí, které si Frankové podrobili. (Republika tuto představu ve snaze podpořit demokracii obrátila naruby, neboť prostřednictvím učebnic prosazovala názor, že „našimi předky“ nebyli Frankové, nýbrž Galové; s reakčními a eugenickými úmysly jí pak v porevolučním období znovu prosazovali reakcionáři typu hraběte Gobineau.) Tento „šlechtický nacionalismus“ lze určitě považovat za protonárodní, pokud „tyto tři prvky, *natio*, politická *fidelitas* a *communitas*, to znamená kategorie označované jako ‚národní příslušnost‘, politická ‚loajalita‘ a ‚politické společenství‘, byly ... ve společensko-politickém vědomí a emocích jisté skupiny v rámci společnosti (*einer gesellschaftlichen Gruppe*) již spojeny“.⁴⁹ Je přímým předchůdcem určitého, později se vyskytujícího nacionalismu v zemích jako Polsko a Maďarsko, kde představa národa Maďarů a Poláků dokázala bez nejmenších potíží obsáhnout i fakt, že obyvatelé zemí patřících pod svatoštěpánskou korunu nebo k Polské *Rzeczni Pospolitej* podle jakékoli moderní definice národa z velké části Maďary nebo Poláky nebyli. S těmito příslušníky nejnižších vrstev se totiž nepočítalo o nic více než s takovými, kteří Maďary a Poláky náhodou byli. Již a priori patřili mimo rámec „politického národa“ – a tento „národ“ v žádném případě nesmíme zaměňovat s moderní národní příslušností.⁵⁰

Je zjevné, že koncepci a terminologii „politického národa“ bylo nakonec možné rozšířit na jakýkoli národ, o němž se předpokládalo, že sestává z velkého množství venkovského obyvatelstva, třebaže k tomu téměř jistě došlo mnohem později, než jak by si přál na minulost zaměřený nacionalismus. Kromě toho vazby mezi prostým obyvatelstvem a šlechtou byly téměř jistě nepřímé, protože i když existuje řada důkazů, že se obyčejný lid v králov-

ství mohl se zemí a národem ztotožnit prostřednictvím svrchovaného vládce, krále nebo cara – jako tomu bylo u Johanky z Arku – není příliš pravděpodobné, že by se rolníci ztotožnili se „zemí“ sestávající z panské obce, jejíž členové nevyhnutelně tvořili hlavní terč jejich nespokojenosti. A pokud náhodou byli oddaní a věrní svému konkrétnímu pánu, neznamenala tato skutečnost ani to, že se ztotožňují se zájmy zbytku venkovské šlechty, ani existenci jakékoli příchyllosti k jakémukoli území, které by bylo větší než domovina jich samotných i jejich pána.

Když se však v přednárodní éře setkáme s tím, co bychom dnes označili jako autonomní lidové hnutí na obranu národa proti cizím útočníkům – jako tomu bylo ve střední Evropě patnáctého a šestnáctého století – zdá se, že jeho ideologie byla sociální a náboženská, leč *nikoli* národní. Rolníci podle všeho tvrdili, že je šlechta, jejíž povinností jakožto *bellatores* (= válečníci) mělo být je bránit proti Turkům, zradila. Uzavřela snad s útočníky tajnou dohodu? A tak tedy prostému lidu nezbyvalo nic jiného, než aby pravou víru prostřednictvím křížového tažení před pohanstvím bránil sám.⁵¹ Taková hnutí za jistých okolností mohla tvořit základ širšího lidového, národně orientovaného vlastenectví, jako tomu bylo v husitských Čechách – původní husitská ideologie ale národnostní nebyla – nebo na vojenských hranicích křesťanských států mezi rolnictvem, jež bylo pro tento konkrétní účel vyzbrojeno a jemuž byla dopřána relativní svoboda. Názorným příkladem jsou, jak jsme již viděli, kozáci. Nicméně tam, kde státní tradice takovému lidovému vlastenectví neskýtá pevný a trvalý rámec, nemůžeme na něho obvykle pohlížet jako na jev, který kontinuálně přerůstá v moderní, národní patriotismus.⁵² Vlády existující za starého režimu však něco takového samozřejmě očekávaly jen zřídka. V těchto režimech bylo povinností těch poddaných, kteří nebyli výslovně pověřeni povinnostmi vojenskými, zachovávat poslušnost a klid, nikoli projevovat věrnost a zápal. Bedřich Veliký rozhořčeně odmítl nabídku svých věrných Berlíňanů, že mu pomohou porazit Rusy, kteří se právě chystali obsadit jeho hlavní město, s odůvodněním, že válka není záležitostí civilistů, nýbrž vojáků. A všichni si také pamatujeme reakci císaře Františka II. na partyzánské povstání jeho věrných Tyrolanů: „Dnes jsou vlastenci, kteří jdou se mnou, zítra mohou být vlastenci stojícími proti mně.“

Nicméně platí, že příslušnost k historickému (nebo současnému) státu minulosti nebo přítomnosti může tak či onak přímo působit na uvědomění prostého lidu a vést ke vzniku protonacionalismu, popřípadě snad – jako tomu bylo v případě tudorovské Anglie – dokonce k něčemu, co se blíží modernímu patriotismu. (Kdybychom toto označení upřeli Shakespearovým propagandistickým hrám o anglických dějinách, zachovali bychom se přízemně; samozřejmě však nemáme právo předpokládat, že diváci sedící na nejlevnějších místech v přízemí alžbětinského divadla je chápali stejně jako my.) Neexistuje důvod, proč bychom Srbům z doby před devatenáctým stoletím měli upírat protonárodní pocity, a to nikoli proto, že oproti sousedním katolíkům a muslimům byli pravoslavní (tím by se bývali nijak neodlišili od Bulharů), nýbrž proto, že vzpomínka na staré království poražené Turky se uchovala v písních a hrdinských příbězích a – čímž se asi dostáváme blíže k jádru věci – v každodenní liturgii srbské církve, která svatořečila většinu srbských králů. Skutečnost, že Rusko má cara, Rusům nepochybně pomohla v tom, aby se považovali za cosi jako národ. Potenciální všelidová přitažlivost, kterou státní tradice má pro moderní nacionalismus, jehož cílem je národ etablovat jako teritoriální stát, je zcela zřejmá. Některá taková hnutí vedla k tomu, že při svém pátrání v minulosti po vhodném (a vhodně působivém) národním státu – tak tomu bylo v případě Arménů, kde je jejich poslední království, jež bylo dostatečně významné, možné nalézt až v prvním století před naším letopočtem, nebo Chorvatů, kde se místní nacionalisté (zcela nepřijatelně) považovali za dědice vznešeného „chorvatského politického národa“ – šla až daleko za dobu, do níž sahala paměť jejich příslušných národů. Pokud jde o to, co si řadoví, obyčejní lidé skutečně mysleli předtím, než začali lnout ke věci svého národa,⁵³ je obsah nacionální propagandy devatenáctého století nespolehlivým vodítkem. Tím samozřejmě nechci popřít, že k protonárodní identifikaci, na které pozdější nacionalismus mohl stavět, docházelo i mezi Armény nebo – třebaže asi ve zřetelně menším měřítku – mezi chorvatskými rolníky v době před devatenáctým stoletím.

Avšak tam, kde existují – nebo kde se zdá, že by mohly být – spojitosti s protonacionalismem, mohou docela dobře být zcela fiktivní. Mezi židovským protonacionalismem a moderním sionismem neexistuje absolutně žádná historická souvislost. Němci,

kterí žili ve svaté zemi Tyrolsko, se stali pododrudou německých nacionalistů a vskutku fanatickými stoupenci Adolfa Hitlera. Tento proces, jenž je výtečně analyzován v příslušné literatuře, však nemá žádný niterný vztah k lidovému tyrolskému povstání z roku 1809, vedenému hostinským Andreasem Hoferem (který byl z etnického i jazykového hlediska Němcem), třebaže pangermánští nacionalisté si myslí něco jiného.⁵⁴ Někdy můžeme naprostou nesourodost protonacionalismu a nacionalismu skutečně vidět i tam, kde existují souběžně a ve vzájemném spojení. Sečtělí zastánci a organizátoři řeckého nacionalismu na počátku devatenáctého století byli nepochybně inspirováni pomyslením na slávu starověkých Helénů, jež vzbuzovala nadšení i u vzdělaných – to znamená klasicky vzdělaných – helénofilů v zahraničí. Kathareusa, národní spisovný jazyk, který oni sami a pro sebe vytvořili, byl a je nadneseným neoklasickým idiomem usilujícím o to, aby se jazyk potomků Themistoklových a Periklových z dva tisíce let trvajících poroby, která ho zničila, vrátil mezi jejich skutečný odkaz. Avšak praví Řekové, kteří se chopili zbraní a bojovali za – jak se ukázalo – vytvoření nového, nezávislého, národního státu, starověkou řečtinou nemluvili o nic víc, než jak Italové hovoří latinsky. Mluvili a psali jazykem lidovým. Periklés, Aischylos, Euripidés a sláva starověké Sparty a Athén, to vše pro ně znamenalo málo – pokud vůbec něco – a jestliže o nich slyšeli, nepovažovali je za nic důležitého. Je paradoxní, že spíše než za Řeckem stáli za Římem (*romaiosyne*): tím chci říci, že sami sebe považovali za dědice pokřesťanštěného římského impéria (tj. Byzance). Jakožto křesťané bojovali proti muslimským nevěřícím, jakožto Římané proti tureckým psům.

Je nicméně zřejmé – i kdyby jen z právě zmíněného řeckého příkladu – že protonacionalismus tam, kde se vyskytoval, nacionalismu jeho úkol usnadnil; a vůbec nezáleželo na tom, jak velké rozdíly mezi nimi byly, jen pokud bylo možné stávající symboly a cítění protonárodní obce zmobilizovat a postavit je za moderní věc a moderní stát. Tím ale ani zdaleka nechci říci, že tyto dva jevy byly stejné nebo dokonce že jeden musí logicky či nevyhnutelně směřovat k tomu druhému.

Je totiž zcela zjevné, že protonacionalismus sám o sobě k vytvoření národnosti a národů, o státech ani nemluvě, prostě nepostupuje. Množství národních hnutí – ať už svým státem disponují či

nikoli - je očividně mnohem menší než počet skupin, jež jsou podle soudobých kritérií případně příslušnosti k národu schopny taková hnutí zformovat, a dozajista menší než počet společenství disponujících vědomím sounáležitosti, jehož povaha je taková, že je těžké ji odlišit od citění protonárodního. To platí i navzdory skutečnosti, že vážný nárok na nezávislou státnost vznášejí populace tak malé - i když ponecháme stranou problém sebeurčení pro osmnáct stovek obyvatel Falklandských ostrovů, respektive Malvín - jako je oněch sedmdesát tisíc, jež bojují za vznik samostatného saharského národa, nebo těch zhruba sto dvacet tisíc, kteří fakticky vyhlásili nezávislost turecké části Kypru. Člověk musí souhlasit s Gellnerem, že dnešní zdánlivá, univerzální ideologická nadvláda nacionalismu je čímsi na způsob zrakového klamu. Svět sestávající z národů nemůže existovat; může existovat jen svět, kde některé teoreticky národní skupiny, jež si na toto postavení dělají nárok, nepřipouštějí, aby ostatní podobné nároky vznášeli také - což čirou náhodou činí jen málokteré z nich. Kdyby protonacionalismus postačoval, již by se bývalo objevilo seriózní národní hnutí Mapučů nebo Aymarů. Kdyby se taková hnutí měla objevit zítra, bylo by tomu tak proto, že do hry předtím zasáhly jiné faktory.

Za druhé platí, že i když protonárodní základna může být pro zformování národního hnutí, které zcela vážně usiluje o vytvoření státu, věcí žádoucí, ba snad i zásadní - třebaže sama o sobě k jeho zbudování nedostačuje - není zásadní pro vyvolání vlastenečství a věrnosti k národu, k němuž dochází hned, jakmile je stát založen. Mnozí si již povšimli, že existence národů je častěji důsledkem zřízení státu než jeho základem. Zjevnými příklady národního státu, jehož *veškeré* specifické národní vlastnosti a kritéria pro příslušnost k národu byly formovány od konce osmnáctého století a před vytvořením příslušného státu v jeho institucionální i hmotné podobě vlastně ani nemohly existovat, jsou Spojené státy a Austrálie. Stěží si ale musíme připomínat, že pouhé zřízení státu k vytvoření národa samo o sobě nepostačuje.

A konečně - jako vždy - je na řadě pár varovných slov. O tom, co se dělo, respektive - když na to přijde - co se děje v myslích většiny vcelku negramotných lidí, víme příliš málo, než abychom mohli s byť aspoň minimální důvěrou hovořit o jejich názorech a pocitech týkajících se státní příslušnosti a národních států, které si dělají nárok na jejich věrnost. Často se stává, že skutečné vztahy

mezi protonárodní identifikací a následným národně nebo státně orientovaným patriotismem z této příčiny nutně zůstávají nejasné. Víme, co měl na mysli Nelson, když krátce před bitvou u Trafalgaru své flotě signalizoval, že Anglie očekává, že každý muž splní svou povinnost; nevíme již ale, co onoho dne probíhalo hlavami Nelsonových námořníků - bylo by nicméně hloupé pochybovat o tom, že některé z jejich myšlenek lze označit jako vlastenecké. Víme, jaký podtext národní strany a hnutí přikládají podpoře těch příslušníků národa, kteří jsou jejich záštitou; nevíme již ale, o co těmto lidem jde, když kupují kolekci toho nejrozmanitějšího zboží, které jim prodavači národnostní politiky v jednom balíku nabízejí. Někdy můžeme mít vcelku jasno v tom, jaké části jeho obsahu nechtějí - například v případě Irů jde o univerzální užívání galského jazyka - ale takové tiché, případ od případu konané referendum je možné jen zřídka. Neustále podstupujeme riziko, že lidi budeme známkovat podle učení, které nestudovali, a podle zkoušky, kterou neabsolvují.

Dejme tomu, že za ukazatel patriotismu budeme považovat například ochotu zemřít pro vlast - to se zdá být docela přijatelné a nacionalisté i národní vlády mají přirozený sklon tuto ochotu v takovém smyslu chápat. Očekávali bychom tedy, že zjistíme, že vojáci Adolfa Hitlera a Viléma II., o nichž se dá předpokládat, že byli apelu na oddanost národu přístupnější, bojovali statečněji než Hesani osmnáctého století, které si jejich panovník najímal jako žoldnéře a u nichž se tento druh motivace předpokládat nedá. Ale bylo tomu tak? Bojovali opravdu lépe než například Turci za první světové války, které za národně orientované patrioty lze v té době považovat jen stěží? Nebo Gurkhové, u nichž je zcela zjevné, že ani britský, ani nepálský patriotismus pro ně žádnou motivaci nepředstavoval? Tyto dosti absurdní otázky neformuluji proto, abych získal odpovědi nebo abych podnítil utváření výzkumných tezí, nýbrž abych ukázal, jak hustá je mlha, jež obklopuje problémy týkající se národního uvědomění obyčejných lidí - a to zejména v době, než se moderní nacionalismus nepopíratelně stal masovou politikou silou. V případě většiny národů dokonce i v západní Evropě k tomu nedošlo dříve, než v závěrečné fázi devatenáctého století. Tehdy se přinejmenším ukázalo, jaká je povaha této alternativy, třebaže - jak uvidíme - o jejím obsahu se to říci nedá.

POHLED Z VLÁDNÍ PERSPEKTIVY

Obraťme se nyní od kořenů k nejvyšším sférám, ze kterých na problémy spojené s národy a národní příslušností pohlíželi ti, kdo státům a společnostem vládli v době po francouzské revoluci.

Typický moderní stát, který svou systematickou podobu získal v éře francouzské revoluce, byl navzdory tomu, že rozvíjející se evropská knížectví šestnáctého a sedmnáctého století ho v mnoha bodech předznamenala, v několika ohledech novinkou. Byl definován jako teritorium (pokud možno existující trvale a neporušeně), které je od jiných takových teritorií odděleno jasnými hranicemi a jehož obyvatelé bez výjimky spadají pod vládu příslušného státu. Z politického hlediska stát tyto obyvatele ovládal a vedl je přímo, nikoli s pomocí zprostředkující struktury vládců a autonomních spolků. Usiloval o to, aby – pokud to bylo vůbec možné – stejné institucionální a administrativní uspořádání a zákony zavedl na celém svém území, třebaže po věku revoluce již totéž neplatilo o stejném uspořádání náboženském či sekulárně-ideologickém. Kromě toho stále častěji shledával, že si musí všimnout mínění svých poddaných nebo občanů, protože jeho politické mechanismy jim dávaly právo vyjádřit svůj názor – obvykle prostřednictvím různých typů volených zástupců – a/nebo protože stát potřeboval jejich faktický souhlas nebo aktivitu v jiných oblastech: například pokud měli vystupovat jako plátcí daní nebo jako případní odvedenci. Krátce řečeno platí, že stát ovládal územně definovaný „lid“ a že tak činil jakožto nejvyšší, „národní“ zprostředkovatel vlády nad jeho územím, přičemž zástupci státu stále více pronikali až k nejposlednějšímu obyvateli nejmenší z jeho vesnic.

V průběhu devatenáctého století se tyto zásahy v moderních státech staly natolik univerzální a rutinní, že pokud by ten či onen člen nějaké rodiny neměl přijít do pravidelného styku s národním státem a jeho zástupci – listonošem, policistou nebo četníkem, a nakonec učitelem; lidmi zaměstnanými u dráhy, pokud ji v daném místě vlastnil stát; nemluvě o vojenských posádkách nebo kapelách, které je možné zaslechnout z ještě větší dálky –